

İlk Dönem İslâm Tarihinde Deniz Ticareti*

Marine Trade in The First Period of Islamic History

Mustafa Çavuşoğlu

Dr., Mahmut Sami Ramazanoğlu Kız Anadolu İmam Hatip Lisesi, Konya, Türkiye
Dr., Mahmut Sami Ramazanoğlu Anatolian Imam Hatip High School for Girls, Konya, Türkiye
mustafacvs1969@gmail.com | <https://orcid.org/0000-0003-4121-1974>

Article Type / Makale Tipi
Research Article / Araştırma Makalesi

Article Information / Makale Bilgisi
Received / Geliş Tarihi: 04.10.2023
Accepted / Kabul Tarihi: 30.12.2023
Published / Yayın Tarihi: 31.12.2023

DOI: 10.31591/istem.1371377

Cite as / Atıf: Çavuşoğlu, Mustafa. "İlk Dönem İslâm Tarihinde Deniz Ticareti". *İstem* 42 (2023), 143-164. <https://doi.org/10.31591/istem.1371377>

Plagiarism / İntihal: *This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.*

Copyright / Telif Hakkı: "This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC 4.0) / Bu makale Creative Commons Alıntı-GayriTicari- 4.0 (CC BY-NC 4.0) Uluslar arası Lisansı altında lisanslanmıştır."

Ethical Statement / Etik Beyan: * This article is revised and produced from the Phd thesis entitled "Maritime and Sea Wars in the First Period of Islamic History " by Mustafa Çavuşoğlu in Necmettin Erbakan University Institute of Social Sciences in 2023 under the supervision of Prof. Dr. İsmail Hakkı Atçeken. / Bu makale, 2023 yılında Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Mustafa Çavuşoğlu tarafından Prof. Dr. İsmail Hakkı Atçeken danışmanlığında "İlk Dönem İslâm Tarihinde Denizcilik ve Deniz Seferleri" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

İlk Dönem İslâm Tarihinde Deniz Ticareti

Öz

Câhiliye Dönemi'nde denizciliğe ilgi duymayan ve bu yüzden denizcilik bilgisine sahip olmayan Hicaz Arapları denizcilik faaliyetlerini Bizans gemileri ile gerçekleştirmiştir. Buna karşın Arap Yarımadası'nın doğu ve güney kıyılarındaki Araplar, sahil şeridinin denizciliğe uygun olması sebebiyle milattan önceki dönemlerde dahi denizcilik faaliyetleri yürütmüşlerdir. Antik Çağ'dan bu yana Arapların deneyimli denizciler olduğu kabul edilmiş, Uzak Doğu ülkeleri olan Hindistan ve Çin ile ticarî ilişkiler içerisinde oldukları bildirilmiştir. Araştırmalara göre Araplar ve Uzak Doğu arasındaki ticarî ilişkinin milattan önce 3000 yılına kadar uzandığı söylenmiştir. Arap Yarımadası ve Uzak Doğu arasında var olan ticarî ilişki Hicaz dışındaki denizcilik faaliyetlerinin milattan öncesine dayandığına delil kabul edilmiştir. Ayrıca Arapların Uzak Doğu ile ticarî ilişkilerinin varlığı Arapların denizci bir millet olmadığı anlayışını yıkmıştır. Hz. Peygamber'in vefatından sonra başlayan fetihlerle birlikte büyüyen İslâm toprakları garnizon şehirler kurulmasını zorunlu kalmıştır. Yeni inşa edilen bu askerî amaçlı şehirler kısa zamanda büyükşehirlere ve buna bağlı olarak ticaret merkezlerine dönüşmüştür. Araştırmada kronolojik olarak Müslümanların tesis ettikleri önemli ticaret merkezleri, uluslararası ticarî bölgeler ve ticarete konu olan ürünler hakkında bilgi verilmiştir. Araştırmanın amacı ilk dönem İslâm tarihinde ticarî anlamda denizcilik alanındaki faaliyetleri incelemektir. Araştırmanın kapsamı, Hz. Peygamber, Hulefâ-yi Râşidîn ve Emevîler Dönemiyle sınırlandırılmıştır. Araştırmanın metodunda ise olayların tarihi süreci rivayetçi tarih anlayışıyla sunulmuş, rivayetler sentezlenerek tarihi veriler doğrultusunda tahliller yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İslâm Tarihi, Hz. Peygamber, Râşid Halifeler, Emevîler, Denizcilik, Ticaret.

Marine Trade in The First Period of Islamic History

Abstract

During the Age of Ignorance, Hejaz Arabs, who were not interested in maritime and therefore did not have maritime knowledge, carried out their maritime activities with Byzantine ships. On the other hand, the Arabs on the eastern and southern coasts of the Arabian Peninsula carried out maritime activities even before Christ because the coastline was suitable for navigation. Arabs have been recognized as skilled sailors since ancient times. Historical records report that Arabs had commercial relations with Far Eastern countries such as India and China. According to the research, it is said that the commercial relationship between Arabs and Far East dates back to 3000 BC. The commercial relationship between the Arabian Peninsula and Far East has been accepted as evidence that maritime activities outside the Hejaz date back to before Christ. In addition, the existence of Arab commercial relations with the Far East destroyed the perception that Arabs were not a seafaring nation. The Islamic lands that grew with the conquests that started after the death of the Prophet necessitated the establishment of garrison cities. These newly built cities for military purposes soon turned into metropolitan cities and, accordingly, trade centers. In the research, information was given chronologically about the important trade centers established by Muslims, international trade zones and the species subject to trade. The aim of the research is to examine the commercial maritime activities in the early Islamic history. The scope of the research is limited to the Prophet, the Khulafa Rashideen and the Umayyad Period. In the method of the research, the historical process of the events was presented with the narrative understanding of history, the narratives were synthesized and analyzes were made in line with historical data.

Keywords: Islamic History, Prophet (PBU), The Khulafa Rashideen, Umayyads, Maritime, Trade.

Giriş

Kızıldeniz kıyılarının yapısı uluslararası denizcilığe uygun olmadığı için Hicaz Arapları kendilerine sunulan denizcilik potansiyelinden yeterince faydalanamamıştır. Denizcilik bilgi ve birikiminin yeterli olmaması yanında bölgedeki keres-te ve tersane eksikliği denizcilik potansiyelinden faydalanamamanın önemli sebepleri arasında zikredilmiştir. Bu durum Arap Yarımadası'nın Hicaz bölgesini, sö-mürge baskısından uzak tutmuş gibi görünse de denizcilik faaliyetleri sömürgeci güçlerin hâkimiyeti altında yürütülmüştür.

Denizcilik konusunda Nihal Şahin Utku'nun yaklaşık beş asırlık zaman dili-mini inceleyen ve Kızıldeniz ekseninde çalışılan¹ araştırması dışında ülkemizde ilk döneme dair bir çalışmanın yapılmadığı gözlenmiştir. Bu çalışmada ise incelenen dönem Hz. Peygamber zamanıyla başlamış ve Emevîler'in yıkılışıyla sınırlandırıl-mıştır. Kızıldeniz dışında Akdeniz, Basra Körfezi ve Hint Okyanusu'ndaki ticarî faa-liyetler, bu faaliyetlerin yapıldığı ticaret merkezleri ve ticarete konu olan ithalat ve ihracat ürünleri incelenmiştir.

Dünya tarihinde Endüstri ve sektör kavramları ticarî anlamda günümüzdeki manaya gelme de ticaretin var olduğu sürede dünya ticaretine yön vermiştir. İnsanoğlu denizde seyrüseferi keşfettiği günden bugüne deniz ticareti hep var ol-muştur. Kara ticaretinden daha çok kâr getirdiği için de deniz ticareti zenginliği sembolize etmiştir. Tarihte insanoğlu bu zenginliğe sahip olabilmek için büyük çaba sarf etmiştir. Amacı, üç kıtanın birleştiği noktada bulunması sebebiyle dünya-nın merkezi kabul edilen Akdeniz Havzası,² Basra Körfezi, Kızıldeniz ve Hint Okya-nusu'ndaki Müslümanların deniz ticaretini incelemek olan araştırmanın kapsamı, Emevî Devleti'nin yıkılışıyla sınırlı tutulmuştur.

1. İslâm Dünyasında Önemli Deniz Ticaret Merkezleri

Hulefâ-yi Râşidîn zamanında fetihlerle birlikte büyüyen İslâm coğrafyasın-da, merkez ve taşra arasındaki mesafe açılmış, dolayısıyla uzak beldelere gönderi-len ordular merkezden hareket ederek varacakları yerlere ulaşmada büyük zah-metlere katlanmak zorunda kalmaya başlamıştı. Çünkü Hz. Ömer (13-23/634-644) zamanında İslâm orduları Irak-İran, Suriye ve Mısır olmak üzere aynı anda üç cep-hede birden savaşıyordu. Bu durum sınır bölgelerine gidecek ordular ve takviye birlikleri için yeni hareket merkezleri oluşturmayı zorunlu kılmıştır. Yeni tesis edi-lecek bu merkezler inşa edilirken askerî birliklerin sevk ve idaresi, yeni şehirlerin iskâna açılması ve asker ailelerinin buralara yerleştirilmesi gibi ailelerin insanî ihtiyaçlarının karşılanması için her şey düşünülmüştür.³ Başlangıçta askerî ihtiyaç-ların karşılanması gayesiyle kurulan ordugâh şehirler, zaman içerisinde ilim erbabı

¹ Nihal Şahin Utku, *Kızıldeniz'de Denizcilik, Ticaret ve Yerleşim (VII. - XI. Yüzyıllar)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005), 1-712.

² Suâd Mâhir, *el-Bahriyye fî Misri'l-İslâmiyye ve âsârüha'l-bâkiyye* (b.y: Dâru'l-Kütübü'l-'Arabiyye, 1967), 55.

³ Halit Çil, "Halife Ömer'in Askerî Şehirleri (Ordugâhlar)", *Dini Araştırmalar Dergisi*, 12/35 (2009), 92-94.

ve çeşitli meslek gruplarına mensup zanaatkârların itibar ettiği şehirler olmuştur. Müslümanların fethettiği topraklarda geçmişte de önemli ticaret merkezi kabul edilen şehirler olmasına rağmen Müslümanların yeni inşa ettikleri beldeler, kendi kültürlerine uygun yeni büyük kentler olmuş ve eskileriyle yarışmıştır.

1.1. Basra

Basra, Hz. Ömer döneminde Utbe b. Gazvân (ö. 17/638) tarafından kurulmuştur. Basra kenti Fırat ve Dicle Nehirleri ve Suriye ile İran'dan gelen ticaret yollarının birleştiği önemli bir kavşak noktasında yer alıyordu.⁴ Basra'nın kurulması, Uzak Doğu ile ticarî ilişkilerin güçlenmesi için önemli bir adım olmuştur.⁵ Basra'nın kuruluşuyla bir yandan İran baskısına engel olunmuş diğer yandan Çin, Hindistan, Doğu Afrika ve Avrupa ile ticarî ilişkilerin geliştirilmesi düşünülmüştür.⁶

Übülle kenti, Basra'ya dört konaklık mesafede bulunan bir liman şehriydi. Umân, Bahreyn, İran, Çin ve Hindistan'dan gelen ticaret gemileri bu limanda demir atıyor, ithalat ve ihracat ürünlerini burada takas ediyordu.⁷ Zamanla Übülle'nin bu rolünü üstlenen Basra,⁸ Basra Körfezi'ndeki önemli yük limanlarından biri olma özelliğine sahip konumuyla dönemin çekim merkezlerinden biri haline gelmiştir.⁹ Basra, zaman içerisinde dış mahallesi olan Übülle ile beraber uzak ülkelere, Çin'e kadar uzanmakta olan Müslüman deniz ticaretinin antrepo¹⁰ olmuştur. Basra, ithalat ve ihracat merkezi olmanın yanında ayrıca bir ilim ve kültür merkezi olmuş, insanların buraya akın etmesini sağlamıştır.¹¹

⁴ Richard Hartmann, "Basra (Leiden baskısındaki Richart Hartmann'ın yazdığı bu makale Besim Darkot ve M. Tayyib Gökbilgin tarafından genişletilmiştir.)", *Millî Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1979), 2/320; Ali Muhammed el-Miyâh, "el-'Arab ve'l-muhîtu'l-Hind fi'l-usûri'l-İslâmiyyeti'l-vüstâ", *Mecelletü'l-Mecmei'l-İlmiyyi'l-İrâkî* 40/3 ve 4 (1989), 245.

⁵ Ebû'l-Ferec Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî târihi'l-mülûk ve'l-ümem*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ - Mustafa Abdülkâdir Atâ (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992), 4/181; Ebû'r-Rebî Süleymân b. Mûsâ b. Sâlim 'Aliye 'Abdüssemî el-Kelâî, *el-İktifâ' bimâ tedammenehû min megâzi Resûlillâh ve's-selâseti'l-hulefâ*, thk. Muhammed Kemâleddin el-Izzeddin Ali (Beyrût-Lübân: Âlemü'l-Kütüb, 1997), 4/301-302.

⁶ Miyâh, "el-'Arab ve'l-muhîtu'l-Hind", 246.

⁷ Ahmed b. Yahyâ b. Câbir el-Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, thk. Abdullah Enîs et-Tabbâ' - Ömer Enîs et-Tabbâ' (Beyrût: Müessesetü'l-Maârif, 1987), 477; Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvud ed-Dîneverî, *el-Ahbârü't-tivâl*, thk. Muhammed Saîd er-Râfî (Mısır: Matbaatü's-Saâde, 1330), 117; Ebû Alî Ahmed b. Ömer İbn Rüste, *el-A'lâku'n-nefîse*, ed. Michael Jan De Goeje (Leyden: Matbaatü Brill, 1892), 95; Ebû Câfer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim (Mısır: Dâru'l-Maârif, 1967), 3/594; Kelâî, *el-İktifâ'*, 4/303; Şihâbüddîn Ahmed b. Abdülvehhâb en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb fî funûni'l-edeb*, thk. Ali Muhammed Hâşim - Abdülmeccîd Terhûnî (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004), 19/150; Johannes Heindrik Kramers, *İslâm Medeniyeti Tarihinde Coğrafya ve Ticaret*, çev. Ömer Rıza Doğrul (b.y.: Asarî İlmiye kütüphanesi Neşriyatı, 1934), 25.

⁸ Çil, "Askerî Şehirler", 98.

⁹ Kramers, *İslâm Medeniyeti Tarihinde Coğrafya ve Ticaret*, 25; İsmet Kayaoğlu, *İslâm Kurumları Tarihi* (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1985), 99-100.

¹⁰ Antrepo; gümrük vergisine konu olup da henüz vergileri ödenmemiş malların korunduğu, gerekiyorsa küçük tamamlayıcı işlemlerin yapıldığı gümrük binalarına yakın olan bir tür ticarî depodur. İsmail Parlatır vd., *TDK Türkçe Sözlük* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988), "Antrepo", 1/118.

¹¹ Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 19/150; Hartmann, "Basra", 2/321; Ahmet Turan Yüksel, "Yakın Doğu'da Ticaret Merkezleri ve Panayırılar," *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5/5 (1994),

1.2. Kûfe

Kûfe, İran fethinden sonra doğuya yapılacak seferleri organize etmek ve bölge insanını kontrol altında tutmak amacıyla Hz. Ömer zamanında inşa edilen bir başka ordugâh şehirdir.¹² Diğer ordugâh şehirlerin kuruluşunda olduğu gibi Kûfe şehri de öncelikle askerî amaçlar doğrultusunda inşa edilmiş olsa da ileriye dönük planlar üzerine kurulduğu anlaşılmaktadır. Şehir, doğudaki seferler için askerî bir karargâh olmasının yanı sıra orduya lojistik destek sağlamış, zamanla ticaret merkezi haline gelmiştir.¹³ Kûfe askerî açıdan önemli olduğu kadar ticarî, ilmî ve sanatsal açıdan da önemli bir çekim merkezi olmuş, zamanla bu şehre bahsi geçen alanlarda hizmet veren insanlar akın etmiştir.¹⁴ İslâm coğrafyasının çeşitli yerlerinden insanların bölgeye yerleşmesi, garnizon şehirlerinin Müslümanlar adına ikinci hicret yurdu olmuştur.¹⁵ Suyun insan hayatındaki önemini bilen Halife Ömer, Dicle kenarına Basra'yı, Fırat kenarına Kûfe'yi ve Nil yakınlarına Fustat'ı inşa ettirmiştir.¹⁶

1.3. Fustat

Amr b. el-Âs (ö. 43/664) Suriye'de fetihlerin son aşamasına geldiği bir sırada Halife Ömer'den Mısır'da fetih hareketi başlatmak için izin istemiş, gerekli izni aldıktan sonra Babilon çevresinde yeni bir şehir inşasına başlayarak Fustat'ı kurmuştur.¹⁷ Ordugâh olarak adlandırılan garnizon şehirler, ilerleyen zamanda ticaret açısından da önemli hale gelerek ekonomik canlılığa katkı sağlamıştır. Bu şehirlerden biri olan Fustat, Nil Nehri'nin doğu sahilinde, 5 km uzunluğunda ve 1 km genişliğindeki bir alan içerisine kurulmuştur.¹⁸ Kabile ve mahallere ayrılan Fustat, mescitleri, hamamları, fırınları, çarşı ve pazarlarıyla¹⁹ Mısır'ın büyük şehirlerinden biri olmuş ve 49/670 yılında Kayrevan şehrinin kuruluşuna kadar bölgede önemli bir merkez vazifesi görmüştür.²⁰

Fustat, Basra ve Kûfe gibi şehirler inşa edilirken fetihler sırasında yürütülecek harekâtlara destek sağlayacak stratejik noktalar belirlenmiştir. Ayrıca şehirle-

→
319.

¹² W. Barthold, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, çev. M. Fuad Köprülü (Ankara: Arısan Matbaacılık, 1984), 27; Çil, "Askerî Şehirler", 94; Casim Avcı, "Kûfe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Divantaş, 2002), 26/539.

¹³ Avcı, "Kûfe", 26/339.

¹⁴ K.V. Zettersteen, "Kûfe", *Millî Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1977), 6/965.

¹⁵ Dineverî, *el-Ahbârü't-tvâl*, 124.

¹⁶ Çil, "Askerî Şehirler", 95-98 ve 102.

¹⁷ Kübra Gezici, *Kuruluşundan Emevîler'in Sonuna Kadar Fustat'ta İskân ve İmar Faaliyetleri* (Bolu: Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 50; Carl Heinrich Becker, "Kâhire", *Millî Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1977), 6/75; Eymen Fuâd Seyyid, "Fustat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2001), 24/173.

¹⁸ Barthold, *İslâm Medeniyeti*, 23-24; Gezici, *Fustat'ta İskân ve İmar Faaliyetleri*, 47.

¹⁹ Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Alî en-Nasîbî İbn Havkal, *Kitâbü Sûreti'l-arz* (Beyrût-Lübnân: Dâru Mektebeti'l-Hayât, 1996), 137.

²⁰ Ira M. Lapidus, *İslâm Toplumları tarihi*, çev. Yasin Aktay (İstanbul: İletişim Yayınları, 2016), 1/84.

rin kurulduğu bölgelerin ticaret yollarına yakın ve verimli tarım arazilerini içinde bulunduran bir alanda yer alması dikkat çekmektedir. Ordugâh şehirler, erken yaşlardan itibaren ticaretle uğraşan ve ticaret merkezlerini bilen Hz. Ömer zamanında askerî birer kamp olarak kurulmakla birlikte zamanla muntazam şehirlere dönüşerek buldukları bölgelerin idarî, kültürel ve ticarî gelişimine katkı sağlamışlardır.

1.4. İskenderiye

İskenderiye, Makedon Pelerini²¹ şeklindeki planıyla Nil ile Akdeniz'in buluştuğu yerdeki mükemmel konumuyla, İslâm'ın ilk asrında dünya ticaret merkezi olmuştur.²² Nil Deltası'nın batısında yer alan İskenderiye şehrinin halkı, buranın Afrika ve Akdeniz'in önemli liman şehirlerinden biri olması nedeniyle ticaret yaparak oldukça zengin olmuştur.

İskenderiye; Asya, Afrika ve Avrupa'yı birbirine bağlayan yolların kesiştiği bereketli hilal olarak isimlendirilen Sicilya, Kuzey Afrika'nın batı kıyısı ve İspanya arasında,²³ kervanların buluştuğu²⁴ önemli bir ticaret ve ulaşım merkezinde yer alıyordu.²⁵ Şehir, ticaret gemilerinin 19. asra kadar sık sık uğradığı bir yer olmayı başarmış, buna ilave olarak bir kanal vasıtasıyla Nil Nehri'ne bağlanmıştı.²⁶ Abdullah b. Sa'd b. Ebû Serh (ö. 36/656-657), Halife Osman (23-35/644-656) zamanında bölgede valilik yapmış ve yerli halktan ustalarla İskenderiye'deki tersaneyi ıslah edip kurduğu yeni donanmayla burayı ticarî ve askerî bir üs haline getirmiştir.²⁷

İskenderiye, İslâm'ın ilk asrı boyunca Müslümanlar için önemini korumayı başarmış, dokumalarıyla meşhur bir şehirdi ve İskenderiye kumaşları Orta Çağ'da dünyanın her yerine ihraç edilmekteydi.²⁸ Ayrıca burada ketenden imâl edilen bir çeşit tül, inceliği ve kalitesi nedeniyle gümüşle tartılarak ağırlığınca değişim yapıyordu. İskenderiye, Mısır'da üretilen tahıldan daha çok Hindistan'dan gelen karabiber, Hindistan cevizi, tarçın, zencefil gibi zengin baharat çeşitleriyle ticarî yönden önem arz ediyordu. Bununla birlikte inci, değerli taşlar ve süs eşyaları da İskenderiye ithalat ve ihracatında önemli bir yer teşkil ediyordu. Kızıldeniz'de yer alan limanlara deniz aşırı ticaret yoluyla getirilen ürünler, nehir ve kanal aracılığıyla

²¹ Makedonya'da diksişiz, dikedörtgen bir parça kumaşın, sol omuz üzerinden atılarak sağ omuz üzerinde bir fibula (kemikten mamul, bir çeşit ataç işlevi gören alet) yardımıyla tutturulmasından ibaret olan pelerine benzeyen bir antik dönem elbisesidir.

²² Gaius Secundus Pliny, *Natural History* (London: Printed for the Club by G. Barclay, 1847), 5/64.

²³ Umberto Eco (ed.), *Orta Çağ -Barbarlar, Hristiyanlar, Müslümanlar-*, çev. Leyla Tonguç Basmacı (İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım, 2014), 287.

²⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. Abdillâh b. eş-Şerîf es-Sebtî es-Sıkillî el-İdrîsî, *Nüzhetü'l-müşâk fi'ttirâkı'l-âfâk* (Kâhire: Mektebü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 2002), 1/319.

²⁵ Rhuvon Guest, "İskenderiye", *Millî Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, ts.), 5-2/1084; Eymen Fuâd Seyyid, "İskenderiye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Divantaş, 2000), 22/574.

²⁶ Guest, "İskenderiye", 5-2/1084-1086.

²⁷ Fuâd Seyyid, "İskenderiye", 22/574.

²⁸ Murat Gök, *İslâm Tarih ve Medeniyetinde İskenderiye Şehri (Fethinden Emevîlerin Sonuna Kadar)* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017), 148-149.

İskenderiye'ye götürülüyordu.²⁹

1.5. Sîrâf

Büyük bir ticaret şehri olan Sîrâf, Fars Denizi kıyısındaki şehirlerin arasında yer almaktaydı. Para kazanmayı seven Sîrâf halkının hayatı ticaretle uğraşırken gurbette geçiyordu.³⁰ Şehir, Antik İran halkı Partlar döneminden itibaren, MS 4. ve 10. yüzyıllar arasında bir ticaret limanı vazifesi görerek buradaki ticârî canlılığın korunmasını sağlamış ve bu özelliğini MS 11. yy. ortalarına kadar korumuştur. Sîrâf'ın ticaret filosu yanında deneyimli denizci ve tüccarları olması sebebiyle şehirden Afrika, Hindistan ve Çin'e seferler düzenlenmiştir.³¹

Sâsânîler döneminde askerî üs mahiyeti taşıyan Sîrâf,³² Hint deniz ticaretinin önemli bir bölümünün gerçekleştirildiği Basra Körfezi'nin önde gelen yük limanlarından biriydi.³³ Bundan dolayı Arap Körfezi'ndeki korsanları üzerine çekiyordu.³⁴ Özellikle Hindistan ve Çin'den gelen malların antrepo³⁵ olan Sîrâf'tan yola çıkan seyyahlar Maskat, Kulam, Nikobar Adalarına, hatta Malaya Yarımadası'ndaki Kalah'a kadar gidip, oradan da bir ayda Kanton'a ulaşıyorlardı.³⁶ Sîrâf'taki ticârî hareketlilik sokakların gece-gündüz insanlarla dolup taşarak zaman zaman aralarında itişmelerin yaşandığı bir şehir hayatının yansımaları ortaya çıkarıyordu.³⁷ Uluslararası bir liman olan şehirde hayat deniz ticaretine dayanıyor ve bu sebeple Sîrâf halkı zamanının büyük bir kısmını denizde kalarak geçiriyordu.³⁸ Çeşitli ülkelerden Basra Körfezi'ne getirilen ürünler, buradan kıtanın iç bölgelerine götürülüyordu.³⁹ Sîrâf'lılar baharat ve ticârî eşya yoluyla hatırı sayılır bir gelir elde etmiştir. Meyve, tahıl, fildişi, abanoz ve sandal ağacı gibi emtia, deniz yoluyla Sîrâf'a getirilip, buradan tüm dünyaya ihraç ediliyordu. MS 10. yüzyıla doğru bazı Sîrâf'lı tüccarların 50 ile 100 milyon altına ulaşan bir servete sahip oldukları rivayet edilmektedir.⁴⁰

²⁹ Guest, "İskenderiye", 5-2/1086-1087.

³⁰ İdrîsî, *Nüzhetu'l-müstak*, 1/410; Ahmet Altungök - Taner yıldırım, "Erken Ortaçağlarda Siraf Liman Kentlerinin İran Körfezi Açısından Önemi", *Cappadocia Journal of History and Social Sciences* 2 (2014), 15.

³¹ Mazaherî, *Orta Çağda Müslümanların Yaşayışları*, 349-350; Jacques C. Risler, *Hadâratü'l-'Arabiyye*, çev. Halîl Ahmed Halîl (Beyrût-Paris: y.y., 1993), 136.

³² Altungök - yıldırım, "Siraf Liman Kenti", 16.

³³ Kramers, *İslâm Medeniyeti Tarihinde Coğrafya ve Ticaret*, 25; Kayaoğlu, *İslâm Kurumları Tarihi*, 99-100.

³⁴ Altungök - yıldırım, "Siraf Liman Kenti", 16.

³⁵ Wilhelm Heyd, *Yakın Doğu Ticaret Tarihi*, çev. Enver Ziya Karal (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2000), 40; Altungök - yıldırım, "Siraf Liman Kenti", 17.

³⁶ Clément Huart, "Sîrâf", *Millî Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1966), 10/696.

³⁷ Mazaherî, *Orta Çağda Müslümanların Yaşayışları*, 350.

³⁸ Mazaherî, *Orta Çağda Müslümanların Yaşayışları*, 350; Heyd, *Yakın Doğu Ticaret Tarihi*, 40; Huart, "Sîrâf", 10/696.

³⁹ Heyd, *Yakın Doğu Ticaret Tarihi*, 40.

⁴⁰ Mazaherî, *Orta Çağda Müslümanların Yaşayışları*, 350.

2. Uluslararası Ticarî Bölgeler

Cahiliye Döneminde Arapların geçimlerini ticaretle sağlamaları sebebiyle Arap Yarımadası'nda büyük bir ticarî hareketlilik söz konusuydu.⁴¹ Arap Yarımadası'nın Yemen, Hindistan, Çin, İran, Irak, Şam, Habeşistan ve Mısır gibi ülkelerle ticarî ilişkiler kurabilmesinde bu ticarî canlılığın payı büyük olmuştur.⁴²

Hicaz, az yağış alması dolayısıyla verimli toprakları yok denecek kadar az bir bölgeydi.⁴³ Yemen, Hadramût, Irak ve Suriye, Hicaz dışında tarıma elverişli toprakları bulunan bölgelerdi ve bu yönüyle uluslararası ticaret yolları güzergâhında bulunuyordu. Gemilerle Hindistan, Mısır, Çin ve Akdeniz Havzası'nda yer alan bazı devletlerden ithal edilen mallar Arap Yarımadası'ndaki limanlardan kervanlar yoluyla iç pazarlara ve Irak, Suriye, Filistin ve Arabistan'ın diğer bölgelerine gönderiliyordu.⁴⁴

2.1. Akdeniz Havzası

Akdeniz, Atlas Okyanusu'ndan Şam kıyılarına uzanan ve tüm Afrika sahilini Avrupa'nın güney sahilleriyle birlikte içerisine alan,⁴⁵ irili ufaklı 172 adanın bulunduğu bölgeyi kapsamaktadır. Bunlardan bazıları Kıbrıs, Girit, Sicilya, Sardinya, Rodos, Malta ve Yâbis gibi büyüklükleriyle dikkat çekiyordu.⁴⁶ Akdeniz; bir zamanlar Rum gölü kabul edildiği için bu denizi Romalılar "Bizim Deniz", eski Mısırlılar "Büyük Yeşil Deniz", daha sonra Türkler "Akdeniz" diye isimlendirmişlerdir.⁴⁷

Uygurluk tarihi Akdeniz Havzası içinde meydana gelen karşılıklı mücadelelere sahne olmuştur. Fenike-Yunan, Roma-Sâsânî ve Bizans-Müslümanlar (İslâm çatısı altında Hulefâ-yi Râşidîn, Emevî ve Abbâsî Devleti, vd.), yaşadıkları dönemlerde Havza'ya egemen olmaya çalışmış, bunu gerçekleştirebilmek için çetin savaşlar yapmıştır.⁴⁸ Buna rağmen Akdeniz Havzası etrafında kümelenmiş toplumlar arasındaki sıkı ticarî ilişkinin bozulmasına hiçbir savaş etki etmemiştir.⁴⁹ Bizans, dayanması sayesinde Akdeniz Havzası'ndaki egemenliğini Müslüman Arapların geli-

⁴¹ Ebû Ca'fer Muhammed b. Habîb b. Ümeyye b. Amr el-Hâsimî İbn Habîb, *Kitâbü'l-Muhabber*, thk. İlse Lichtenstadter (Haydarâbat-Dekken: Dâiratü'l-Meârifî'l-Osmâniyye, 1942), 263-268; Ahmed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Ca'fer b. Vehb b. Vâzih el-Kâtibü'l-Abbâsî el-Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, thk. Abdülemîr Mühennâ (Beyrût: Şeriketü'l-Âlemî, 2010), 1/325-327; Ebû Ali Ahmed b. Muhammed b. el-Hasen el-İsfahânî el-Merzûkî, *Kitâbü'l-Ezmine ve'l-emkine*, thk. Halîl Mansûr (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1996), 382-388.

⁴² Ahmet Turan Yüksel, *İslâm'ın İlk Döneminde Ticarî Hayat* (İstanbul: Beyan Yayınları, 1990), 28.

⁴³ Şemseddin Günaltay, *İslâm Öncesi Araplar ve Dinleri* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2020), 9.

⁴⁴ Günaltay, *İslâm Öncesi Araplar ve Dinleri*, 28.

⁴⁵ Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Ali b. Ahmed el-Fezârî el-Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sâ fi sinâ'ati'l-inşâ'* (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 5/350.

⁴⁶ Ebû'l-Kâsım Ubeydullâh b. Abdillâh b. Hurdâzbih İbn Hurdâzbih, *el-Mesâlik ve'l-memâlik*, thk. Michael Jan De Goeje (Leyden: Matbaatü Brill, 1889), 231; İbn Havkal, *Sûretü'l-arz*, 174-175.

⁴⁷ Abdullah Ekinci - Büşra Baran, "Orta Çağ Akdeniz'inde Beyrut Limanı", *Tarih ve Gelecek Dergisi* 7/3 (2021), 621.

⁴⁸ Dursun Yıldız, *Akdeniz Havzasında Su Sorunları ve Türkiye* (Ankara: TMMOB-İMO Yayınları, 2003), 27.

⁴⁹ Henri Pirenne, *Ortaçağ Kentleri Kökenleri ve Ticaretin Canlanması*, çev. Şadan Karadeniz (İstanbul: İletişim Yayınları, 2014), 11-12.

şine kadar elinde tutmayı başarmıştır. Müslümanlar, İslâm'ın gelişinden yaklaşık 50 yıl sonra Çin Denizi'nden Atlas Okyanusu'na uzanan bir bölgeyi egemenlikleri altına almayı başarmıştır.⁵⁰

Sardinya Adası, Kaytana, Kalmera ve Kisiliye isimlerinde üç büyük şehri olan büyük bir adadır. Ada'da, birçok ülkeye ihraç edilen gümüş madenleri bulunuyordu.⁵¹ Ziyaret eden seyyahlar tarafından eşsiz güzellikleri anlatılan⁵² Sicilya Adası, parlak medeniyetlere beşiklik etmiştir.⁵³ İkrîtiş (Girit) Adası'nın, birçok kale ve köye sahip olması yanında yükleme ve indirme yapılabilen limanları olan büyük şehirler, meyve bahçeleri, birçok geyik ve altın madenlerine sahip olduğu bildirilmiştir.⁵⁴ Kıbrıs Adası da verimli topraklarıyla, güzel havasıyla,⁵⁵ dağları, akarsuları, tatlı su kaynakları, meyve ve turuncgiller bahçeleri, sahip olduğu maden yatakları⁵⁶ ve güzel görünümüyle egemen güçlerin dikkatini çeken ve Akdeniz Havzası'nda bulunan önemli adalardandır. Sahip olduğu madenler ve ormanlar için büyük mücadelelere sahne olan Kıbrıs Adası'nın kuzey kesiminde, ihracat gemilerinin kıyıya yanaşıp tuz yükleyerek muhtelif bölgelere sevkiyat yaptıkları bir tuz madeninin varlığından söz edilmektedir.⁵⁷

İslâm Devleti ticarî bakımdan Doğu ile olduğu kadar Batı ile de güçlü ilişkiler kurmuştur. Bu fikri Rusya, Finlandiya, İsveç ve Norveç'in muhtelif bölgelerinde, hatta İngiliz adaları ile İzlanda'da ele geçen İslâm sikkeleri güçlendirmektedir. Bulunan İslâm sikkelerinin MS 7. yy. sonundan MS 11. asrın başlarına kadar uzanan döneme ait olduğu rivayet edilmiştir. Avrupa'ya nakledilen ürünlerin bir kısmı Basra, bir kısmı da Kızıldeniz üzerinden gerçekleştirilmiş, Batı'nın değerli ürünleri de aynı yol güzergâhından Doğu'ya nakledilmiştir."⁵⁸

⁵⁰ Pirenne, *Ortaçağ Kentleri*, 16 ve 25-26.

⁵¹ İdrîsî, *Nüzhetü'l-müşâtık*, 2/584.

⁵² İdrîsî, *Nüzhetü'l-müşâtık*, 2/588.

⁵³ J. Gabriel Leroux, *İlk Akdeniz Medeniyetleri*, çev. Cevdet Perin - Mithat Perin (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1944), 28.

⁵⁴ İdrîsî, *Nüzhetü'l-müşâtık*, 2/635-640.

⁵⁵ Muhammed es-Seyyid Vekîl, *Cevletü târihiyye fî asrı'l-Hulefâi'r-Râşidin* (Medîne: Dâru'l-Müctemî', 2002), 354; Cevat Rüştü Gürsoy, "Kıbrıs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Divantaş, 2002), 25/371. Ada arazisinin %60'nın tarıma elverişli olduğu belirtilmiştir. Bu arazide genellikle arpa, patates, tütün, baklagiller, soğan, domates, zeytin, keçiyoynuzu, üzüm vb. bitkiler yetiştirilmektedir. bk. Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbüddîn Ömer b. Kesîr İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Abdülkâdir Arnavut - Ma'rûf Beşâr İvâd (Beyrût: Dâr-u İbn Kesîr, 2015), 7/290; Gürsoy, "Kıbrıs", 25/371; Işın Demirkent, "Kıbrıs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Divantaş, 2002), 25/372.

⁵⁶ İzzüddîn Ebü'l-Hasen Ali b. Ebi'l-kerem Muhammed b. Muhammed b. Ebî Abdülkerîm b. Abdilvâhid eş-Şeybânî İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî (Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 2012), 2/468; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 7/290; Ebü Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. Abdillâh b. Abdilmün'im es-Sanhâcî el-Himyârî, *er-Ravzü'l-mî'târ fî haberî'l-aktâr*, thk. İhsân Abbâs (Beyrût: Müessesetu Nâsir li's-Sekâfe, 1980), 454; Pîrî Muhyiddin b. Hacı Mehmed Pîrî Reis, *Kitâb-ı Bahriyye Denizcilik Kitabı*, ed. Yavuz Senemoğlu (İstanbul: Kervan Kitapçılık, 1974), 2/278-279; Vekîl, *'Asru'l-Hulefâi'r-Râşidin*, 354; Besim Darkot, "Kıbrıs", *Millî Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1977), 6/672.

⁵⁷ Pîrî Reis, *Kitâb-ı Bahriyye*, 2/278; A. H. De Groot, "Kubrus", *The Encyclopaedia of İslâm New Edition*, ed. C. E. Bosworth vd. (Leyden: E. J. Brill, 1986), 5/301.

⁵⁸ Kramers, *İslâm Medeniyeti Tarihinde Coğrafya ve Ticaret*, 31-34.

Bizans döneminde Kuzey Afrika'daki ağır vergi yükü zeytin, üzüm gibi Akdeniz ürünleri yanında buğday gibi tarım ürünlerinin arazilerini daraltmış Afrika ekonomisinin, dolayısıyla da Bizans ekonomisinin çöküşüne neden olmuştur. Müslümanlar bu esnada ortaya çıkmış ve daralan Kuzey Afrika ekonomisini dünya ekonomisine yeniden kazandırmış, İslâm'ın bu yardımı ile Kuzey Afrika bölgesi dünya ticaretinde kendisine yeniden yer bulmuştur. Mısır'dan başlayıp Cebelitarık Boğazı'yla son bulan Kuzey Afrika topraklarının sahillere sıralanmış şehirleri aktif bir ticarî hayata imkân hazırlamıştır. Büyük limanların kurulduğu İskenderiye ve Tunus kentlerine büyük tonajlı gemiler uğrayarak uluslararası emtianın değişimine ve parasal zenginliğe katkı sunmuştur.⁵⁹

2.2. Çin

Çin ve Araplar arasındaki ilişkiler İslâm öncesi dönemde başlamıştır.⁶⁰ Araplar gibi çeşitli kabilelerden meydana gelen Çinliler,⁶¹ büyük yelkenli gemilerle Arap Körfezi ve Arap Yarımadası'nın güneyinde bulunan limanlara uğramışlar, buralarda mallarını satarak karşılığında bu bölgenin ürünlerini satın almışlardır.⁶² Arap tüccarlar da Çin'in kıymetli malları olan altın, gümüş, zümrüt, yakut, ipekli dokumalar ve baharatları İskenderiye'ye, oradan da Avrupa'ya taşımıştır.⁶³ Merkezleri Yemen olan Himyerlilerin, Çin ile ticarî ilişkilerin geliştirilmesinde büyük katkısı olmuştur.⁶⁴

Çinli tüccarlar ticaret amacıyla İran ve Bahreyn'e gelerek burada muhtemelen Kureyşli tüccarlarla görüşmüştür.⁶⁵ Tüccarlık zamanlarında Hz. Peygamber'in Bahreyn ve Umân bölgelerini gördüğü, burada Çinli tacirlerle karşılaştığı, belki de Asya'nın doğu ucunda bulunan Arap Yarımadası'na Çin'den geliş gidişin zahmeti dolayısıyla "İlim Çin'de de olsa peşinden koşunuz." ifadesini kullandığı söylenmiştir. Hatta klasik İslâm kaynaklarında bahsedilmemesine rağmen Hz. Peygamber'in hükümdarlara davet mektubu gönderdiğinde, Çin hükümdarına da bir mektup gönderdiği bildirilmiştir.⁶⁶ 29/650 yılında Çin hükümdarı ve zamanın halifesi Hz. Osman karşılıklı mektuplaşmıştır. Çin İmparatoru Gao Zong, Muâviye b.

⁵⁹ Maurice Lombard, *İlk Zafer Yıllarında İslâm*, çev. Nezih Uzel (İstanbul: Pınar Yayınları, 1983), 61-67.

⁶⁰ Bedrüddin es-Sînî, *el-'Alâkâtü beyne'l-'Arab ve's-Sîn* (Kâhire: Mektebetü'n-Nehzati'l-Mısriyye, 1950), 19. Ticarî ilişkilerin MÖ 2000'lerde kurulduğu bildirilmiştir. bk. Muhyî Yûsuf, *es-Sîn, el-İslâm ve't-ticâra* (Kâhire: y.y., 2020), 15.

⁶¹ Ebü'l-Hasen Ali b. Hüseyin b. Ali el-Mes'ûdî, *Mürûcü'z-zeheb ve me'âdinü'l-cevher*, thk. Kemâl Hasan Mer'î (Beyrût: Mektebü'l-Asriyye, 2005), 1/107; Himyerî, *Ravzü'l-mi'târ*, 371.

⁶² Sînî, *el-'Alâkâtü beyne'l-'Arab ve's-Sîn*, 17; Muhammed Hamîdullah, "Çin ile İlk Devir Müslüman Ülkelerinin Temasları", ed. M. Tayyib Gökbiçin, çev. Yusuf Ziya Kavakçı, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları* 6/1-2 (1975), 139.

⁶³ Celâleddin Wang-Zin-Shan, "Çin'de İslâmiyet", ed. A. Zeki Velidî Togan, *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, 2/2-4 (1960), 157.

⁶⁴ Yûsuf, *es-Sîn, el-İslâm ve't-ticâra*, 16.

⁶⁵ Sînî, *el-'Alâkâtü beyne'l-'Arab ve's-Sîn*, 21-22.

⁶⁶ Sînî, *el-'Alâkâtü beyne'l-'Arab ve's-Sîn*, 22; Hamîdullah, "Çin ile İlk Devir Müslüman Ülkelerinin Temasları", 142.

Ebû Süfyân'a hilafete gelişi sebebiyle bazı hediyeler ile birlikte bir tebrik mektubu göndermiştir.⁶⁷ Yaklaşık bir buçuk asırlık zaman diliminde Müslüman Arap elçiler, Çin'i 39 kez ziyaret etmiştir.⁶⁸

2.3. Hindistan

Hint Okyanusu ve Arap Körfezi'nin aralarında fark olduğu ifade edilse de aslında bunlar birbirlerine bitişik iki denizdir.⁶⁹ Arap Denizi'nde dalgalar sonbahar aylarında kabarıken Hint Denizi'nde bu kabarmanın ilkbahar aylarında gerçekleştiği söylenmiştir. Arap Körfezi'nde yılın her anında gemilere binilebilirken Hint Denizi'nde bazı dönemler hariç bunun mümkün olmadığı nakledilmiştir.⁷⁰ Arap ve Hint Denizlerinin arasındaki farklılıklara rağmen birbirlerine bitişik olmaları nedeniyle İslâm coğrafyacıları, kendilerince bu iki denizi birbirinden ayırmak için bir sınır çizmiştir. Onlara göre Arap Denizi, Dicle Nehri'nin körfeze döküldüğü yerden başlıyor, Sind Denizi'nin başlangıcı sayılan Mekrân'a kadar gidiyordu. Hint Okyanusu ise tam buradan başlıyor ve Çin'de sona eriyordu.⁷¹

Hint Okyanusu'nda denizcilik yapanlar ya kendi tecrübeleri ya da muhtemelen Arap astronomlardan öğrendikleri kutup yıldızı bilgisi sayesinde yollarını buluyorlardı.⁷² Bu tecrübeye sahip Arapların Hint kıyılarında ticarî ilişki kurduğu bazı önemli limanlar mevcuttu ve Berberîkum Limanı, bu limanların başında geliyordu. İndus Nehri Havzası üzerinde yer alan bu liman, bir pazar yeri ve insanların toplanma merkezi olması nedeniyle Hindistan'ın doğu kıyısındaki önemli limanlardan biri sayılıyordu. Arap gemileri bu limana Hint mallarını satın almanın yanı sıra Arap Yarımadası'nın buhur ve mürri⁷³ (Myrrh) gibi ürünlerini satmak için gelmiştir.

Çin, Arap ve İran gemilerinin uğrak yeri olmasından dolayı tüccarlar için komşu bölgelerde üretilen malların çoğunu Berberîkum Limanı'ndan temin etmek mümkün oluyordu.⁷⁴ Brîgazâ Limanı, Hindistan'ın güneybatı kıyısında, Erîl bölgesinde Nerbedâ Nehri Havzası'nda önemli limanlardan biriydi. Bu liman, İslâm'dan önceki dönemde dahi Hindistan'ın önemli ticaret merkezi ve limanı durumunda

⁶⁷ İmparator, mektubunda Muâviye'ye; 1000 kralın kızının hizmet ettiği, kralların kralından, Arapların Allah'a ibadet eden ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmayan hükümdarına diyerek başlamıştır. bk. Yûsuf, *es-Sîn, el-İslâm ve't-ticâra*, 35-36.

⁶⁸ Ertuğrul Ceylan, *Çinli Müslüman Âlim Wang Dayu'nün Çin İslam Tarihindeki Yeri ve Önemi* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019), 27-28.

⁶⁹ Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zehab*, 1/115; İbn Rüste, *el-A'lâku'n-nefîse*, 86; İbnü'l-Fakîh, *Kitâbü'l-Büldân*, 64.

⁷⁰ İbn Rüste, *el-A'lâku'n-nefîse*, 86; İbnü'l-Fakîh, *Kitâbü'l-Büldân*, 64.

⁷¹ İbn Rüste, *el-A'lâku'n-nefîse*, 87.

⁷² Fuat Sezgin, *İslâm Uygarlığında Astronomi Coğrafya ve Denizcilik*, çev. Abdurrahman Aliy (İstanbul: Boyut Yayıncılık, ts.), 201.

⁷³ Mürr; tıpta öksürük, soğuk algınlığı ve boğaz ağrılarının yanı sıra sindirim sistemindeki rahatsızlıkları gideren, uykusuzluğun giderilmesine yardımcı olan, hoş kokusuyla daha çok kozmetik alanında kullanılan bir tür ağaçtır.

⁷⁴ Muhammed Hamza Cârullâh eş-Şemerî, *Mevânî şihbi cezîrâti'l-Arab ve eserihâ fi neşâti't-ticâriyyi'l-bahriyyi kable'l-İslâm* (Bağdâd: y.y., 2004), 159.

bulunuyordu.⁷⁵ Arap Yarımadası limanlarından Hârakes ve Übülle Limanlarının bu limanla karşılıklı ticaret yaptığı rivayet edilmiştir.⁷⁶ Kalikût Limanı da dünyanın en büyük limanlarından. Bölgenin ticaret merkezi konumunda olan bu liman, Çin, Cava, Seylan, Maldiv, Yemen ve Fars asıllı tüccarların uğrak yerleri arasında zikredilmektedir.⁷⁷

2.4. Habeşistan

Arapların Habeşistan ile olan ilişkileri, milattan öncesine dayanmaktadır. Arap Yarımadası ile Afrika Kıtası'nın doğusu arasındaki nüfus değişimi hem eski hem de güçlü bağlara dayanıyordu.⁷⁸ Zenciler, Araplara secde edercesine çok saygı duyuyorlardı. Hurmayı çok sevdikleri için bir Arap gördüklerinde, bu adam hurmanın yetiştigi ülkeden geliyor diyorlardı.⁷⁹

Habeşli tacirler, denizde sadece Afrika ve Arap Yarımadası'nın sahillerine ticaret maksadıyla seyrüsefer yapıyordu. Bu yüzden güçlü bir donanmaları yoktu. Arap Yarımadası'nın güneyini, özellikle Yemen'i istila etmek için geldiklerinde de güçlü bir donanmaları yoktu. Habeşistan ticaret gemilerinin Yemen'e veya Kızıldeniz'de bulunan Câr Limanı'na getirdikleri mallar buradan Arapların develerinin sırtında Şam'a, Suriye topraklarına ve İran'a taşıyordu.⁸⁰

Hint Denizi de denilen Habeş Denizi, Habeşistan kıyılarından başlayarak, Hindistan ve Çin'in güneyine kadar uzanıyordu. Dolayısıyla Habeş Denizi; Çin, Sind, Zenc, Basra, Übülle, Fars, Kirman, Umân, Bahreyn, Şıhr, Yemen, Eyle, Mısır'daki Kulzüm ve Habeşistan'a sınırları olan 8000 mil uzunluğunda, 1900 ile 2700 mil genişliğinde bir denizdi.⁸¹ Kızıldeniz'e uzanan körfez ve körfeze kıyısı olan Kulzüm, Fustat, Eyle, Cidde ve Hicaz'ın bu denize sahili bulunuyordu. Bir zamanlar Müslümanların ilk hicret yurdu olan Necâşî'nin memleketi Habeşistan'ın uzun sahilleri, yüksek binaları bulunan, büyükşehirleri olan büyük bir ülke olduğu bildirilmiştir.⁸²

3. Ticareti Yapılan Ürünler

Fetihlerle birlikte büyüyen İslâm coğrafyasında ticarî mallara gün geçtikçe talep artıyordu. Özellikle sonradan gelişecek şehirlerin kuruluşunda durmaksızın artan ihtiyaçlar günden güne büyüyordu. Bu gelişimi yaşayan gerek Müslüman Araplar gerek İslâm Devleti'ne bağlı diğer toplumlar, Doğu ile Batı dünyası arasındaki konumları ve Uzak Doğu ile olan bağlantıları nedeniyle, denizlerin kıyılarına

⁷⁵ Mazaherî, *Orta Çağda Müslümanların Yaşayışları*, 343; Şemrî, *Mevânî şibhi cezîrati'l-Arab*, 160.

⁷⁶ Mazaherî, *Orta Çağda Müslümanların Yaşayışları*, 343; Şemrî, *Mevânî şibhi cezîrati'l-Arab*, 160. Karşılıklı bu yol güzergâhının detayları için bk. Mazaherî, *Orta Çağda Müslümanların Yaşayışları*, 343-345.

⁷⁷ İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, 2/805.

⁷⁸ Cevâd Ali, *el-Mufassal fi Târîhi'l-Arab kable'l-İslâm* (Bağdâd: Câmîatiü Bağdâd, 1993), 3/449.

⁷⁹ Sîrâfî, *Rihletü's-Sîrâfî*, 86.

⁸⁰ Cevâd Ali, *el-Mufassal fi Târîhi'l-Arab*, 7/281.

⁸¹ Mes'ûdî, *Mürücü'z-zeheb*, 1/84-86; Ebü'l-Hasen Alî b. Hüseyin el-Mes'ûdî, *et-Tenbîh ve'l-İsrâf*, thk.

Abdullah İsmail es-Sâvî (Kâhire: Mektebetü'ş-Şarkî'l-İslâmiyye, 1938), 46.

⁸² Mes'ûdî, *Mürücü'z-zeheb*, 2/15.

sınırı olan ülkelerin ve milletlerin ticarî mallarının ve ürünlerinin taşınmasında etkin bir rol oynuyordu. Müslim ve gayrimüslim ticaret erbabı ülkelerindeki çeşitli ürünleri deniz yoluyla dünya pazarlarına ihraç ediyor, bu malları buralarda satışa sunuyordu. Değer bakımından ikiye ayrılan ticarî malların birinci grubu gemileri dolduran ve nakil masraflarını karşılayan emtia, diğeri ise geliri artıran küçük hacimli ancak pahada kıymetli eşyalardan oluşuyordu.

İslâm Dini, tesettür anlayışı sebebiyle İslâm medeniyetini bir tekstil uygarlığı haline getirmiştir. Başlangıçta giyinmek, daha sonra ev dekorasyonu ihtiyaçları için kullanılan tekstil, Doğu ve Akdeniz ev döşeme geleneğinin can damarını oluştururken; yün, ipek, keçi veya deve kılından dokunan halı ve kilim, ev döşemesi için en önemli ve bazen yegâne unsur olmuştur.⁸³ Yün, ipek, pamuk, keten ve kenevir eğirilip dokunarak elde edilen dokuma kumaşlar, sahip oldukları ünleriyle dünyaca tanınmıştır. Gerek Mısır keten dokuma endüstrisi ve Hint pamuk endüstrisine gerek Çin'de ortaya çıkan ipek endüstrisine İslâm medeniyeti mirasçı olmuş ve bu sanayiye geliştirerek dünyaya pazarlamıştır.⁸⁴ Hindistan ve Çin'den ithal olarak getirilen mallar arasında ipekli kumaşlar zikredilirken günlük hayatta yaygın olarak kullanılan keten, yün ve pamuk gibi kumaşlar ihraç malı olarak aynı ülkelere gönderilmiştir.⁸⁵ Tekstil endüstrisinde kendine yer bulan işlenmiş keten ipliğinin arasına karıştırılan altın ve gümüş tellerle mükemmel bir ürün ortaya çıkmış, bundan dolayı Mısır'da keten dokumacılığı çok gelişmiş, ünü dünyayı sarmıştır.⁸⁶

Kereste denilince ilk akla gelen gemi inşası olsa da gerek Antik Çağ gerek Orta Çağ'da Girit, Kıbrıs ve Lübnan dağlarındaki ormanların sahip olduğu ağaç çeşitliliği denizcilikle uğraşan toplumların gemi inşası yanında sarayların inşası, tabut imalatı, aşırı soğuk iklimlerde ısınma aracı ve konut inşası konusunda insanlığın kereste ihtiyacını karşılamaya çalışmıştır.⁸⁷ Araplar, her ne kadar Cahiliye Dönemi'nde, yabancı bitkilerden ve ağaçlardan odun kömürü yaptılarsa da bu çaba tüm ihtiyaçlarını karşılamamış, Hindistan ve Doğu Afrika'dan tük, abanoz ve sandal ağacı ithal ederek bu ürünleri endüstride, gemi inşasında ve bina yapımında kullanmışlardır. Arap Yarımadası tüccarları, keresteleri Yarımada limanlarına getirerek hem iç talebi karşılamışlar hem de Doğu Akdeniz'e ihraç ederek ticaretini yapmışlardır.⁸⁸

Müslüman tacirlerin kuzey milletlerinden, tilki kürkleri, kunduz kürkleri,

⁸³ Mazaherî, *Orta Çağ'da Müslümanların Yaşayışları*, 336; Lombard, *İlk Zafer Yıllarında İslâm*, 168.

⁸⁴ Leroux, *İlk Akdeniz Medeniyetleri*, 41; Mazaherî, *Orta Çağ'da Müslümanların Yaşayışları*, 331; Laiou - Morrişon, *Bizans Ekonomisi*, 42.

⁸⁵ Kayaoğlu, *İslâm Kurumları Tarihi*, 109.

⁸⁶ Laiou - Morrişon, *Bizans Ekonomisi*, 42; Hüsnüye Esra Tufanoğlu, *Antikçağ'da Batı Anadolu'da Deniz Ticareti ve Limanlar* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017), 66 ve 138.

⁸⁷ Leroux, *İlk Akdeniz Medeniyetleri*, 41; Eco, *Orta Çağ - Barbarlar, Hıristiyanlar, Müslümanlar-*, 268; Laiou - Morrişon, *Bizans Ekonomisi*, 40; Tufanoğlu, *Antikçağ'da Batı Anadolu'da Deniz Ticareti ve Limanlar*, 132.

⁸⁸ Cevâd Ali, *el-Mufasssal fi Târîhi'l-'Arab*, 7/92; Mazaherî, *Orta Çağ'da Müslümanların Yaşayışları*, 319; Lombard, *İlk Zafer Yıllarında İslâm*, 163; Şemrî, *Mevânî şibhi cezîrati'l-'Arab*, 176-177.

benekli tavşan derileri, keçi derileri, at derileri, balmumu, amber, bal, şahin kuşları, kılıç, kalkan, dut ağacı keresteleri, köle ve davar satın aldıkları bildirilmektedir. Buna mukabil Ortadoğu'nun tüccarları, Çin ipekleriyle Hindistan'ın baharatları ve türlü türlü kerestelerini İslâm topraklarından geçirerek Avrupa'ya ulaştırmıştır.

Arap Körfezi'ndeki Müslüman tacirlerin gemileri MS 7. ve 8. asırlarda uluslararası limanlardan Çin sahilindeki limanlara ihracat yapmış, karşılığında Çin porceleni ve Çin işi toprak kaplar ithal edilerek Hindistan, Avrupa ve Mağrib'e kadar tüm ülkelere ihraç etmiştir.⁸⁹

Hindistan toprakları, tıpkı Nil Havzası gibi çok verimliydi ve bazı ürünler yılda iki kez mahsul verebiliyordu. Yılda üç kez ekimi ve hasadı yapıldığı bildirilen piriç,⁹⁰ Hindistan kıyılarından ithal edilen ürünlerden biriydi. Araplar, Hindistan'dan ithal ettikleri bu ürünü iç pazarda tükettikleri gibi, Doğu Afrika ve Bizans pazarlarına da ihraç ediyorlardı.⁹¹ Arap Yarımadası'nın bazı bölgeleri, hurma ağaçlarının bolluğu ve hurmalarının kalitesi ile ünlüydü. Hurma, yetiştirildiği bölgelerden komşu Arap şehirlerine ve coğrafyanın en uç noktalarına ihraç ediliyordu. Arap Yarımadası ve Bahreyn'in, Doğu Afrika ve Hindistan'a hurma ihraç ettiğiinden bahsedilmiş, Medine ve çevresinde yüz çeşidinin varlığından bahsedilen Arabistan hurmalarının Hindistan'da popüler olduğu rivayet edilmiştir.⁹²

Tâif, sanayi ve ihracat merkezi olmasının yanında bir tüccar şehriydi. Sakîf Kabilesi, deri sanayisi, kuru üzüm, şarap istihali bakımlarından büyük bir şöhrete sahipti. Hz. Peygamber'in amcası Abbas b. Abdülmuttalib, Tâif'teki bağlarında özel bir cins üzüm yetiştirip bunu zemzem suyu ile şerbet yaparak hacılara ikram etmiştir. Tâif'in bir de çekirdeği büyük olmayan, yumuşak ve ağızda hissedilemeyen cinsten küçük taneli üzümü vardı ve bu üzümler Kureyş tüccarları vasıtasıyla Suriye, Mezopotamya, hatta Horasan'a kadar kervanlarla götürülüyordu. Üzümün yanı sıra Tâif'in zeytinyağları da mühim bir ticaret malıydı. Ebû Süfyân, söz konusu ürünlerin ticaretini yapanlardan biriydi.⁹³

Hindistan'dan ithal edilen gıda ürünleri arasında susam yağı (Hint Yağı) yer alıyordu. Arap tüccarlar, Afrika ve Roma pazarlarıyla ticaret yapmak amacıyla bu malzemeyi Hindistan limanlarından ithal ediyorlardı. Hintliler bu malı Mısır'a ihraç

⁸⁹ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. İshâk b. İbrâhîm el-Hemedânî İbnü'l-Fakîh, *Kitâbü'l-Büldân*, thk. Yûsuf el-Hâdî (Beyrût: 'Âlemü'l-Kütüb, 1966), 69-70; Ebû Abdullah Muhammed Tancî İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, ed. M. Sabri Koz, çev. A. Sait Aykut (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004), 2/895; Hamîdullah, "Çin ile İlk Devir Müslüman Ülkelerinin Temasları", 145. Çin'den ithalat ve ihracatı yapılan ürünler hakkında geniş bilgi için bk. Mustafa Çavuşoğlu, *İlk Dönem İslâm Tarihinde Denizcilik ve Deniz Seferleri* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023), 189-194.

⁹⁰ İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, 2/603.

⁹¹ Kayaoğlu, *İslâm Kurumları Tarihi*, 109; Şemerî, *Mevânî şibhi cezîrati'l-Arab*, 177.

⁹² Philip K. Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, çev. Salih Tuğ (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1980), 1/38-39; Kayaoğlu, *İslâm Kurumları Tarihi*, 109; Şemerî, *Mevânî şibhi cezîrati'l-Arab*, 176.

⁹³ Cevâd Ali, *el-Mufasssal fî Târîhi'l-Arab*, 7/73-74; Neşet Çağatay, *İslâmdan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1957), 140.

ederek Zufâr Limanı'na getiriyor,⁹⁴ bu ürün karşılığında Hindistan'a zeytinyağı ithal ediyorlardı.⁹⁵

Hint topraklarında çokça bulunan tarçın ve kızılgaç ürünlerinden baharat olarak faydalanıldığı gibi bu ağaçların odunları yakacak olarak da kullanılıyordu.⁹⁶ Biber, Eski doğu ticaretinde yer alan ana ürünlerden biriydi ve Malabar kıyılarından Arap Yarımadası'na getiriliyordu. Araplar biber yetiştiriciliğinin çok fazla olması sebebiyle Malabar'a "Biber Ülkesi" diyorlardı. Biber, Bizans'ta yüksek fiyatlara satıldığı için en değerli ürünlerden biri kabul ediliyordu. Bizanslılar, Hint Okyanusu'ndaki ticareti kontrol ettikleri dönemde doğrudan Hindistan kıyılarından biber ithal ediyorlardı.⁹⁷ Deniz yollarını kontrol altına alan Müslümanlar, biber ithalatını ele geçirmiş, ticaretini de kendileri gerçekleştirmiştir.⁹⁸

Hindistan'dan ithal edilen ürünler arasında Hindistan cevizi, Hindistan ceviz yağı,⁹⁹ karanfil, kakule, haşhaş lifinden yapılmış giysiler, pamuklu kadife giysiler ve savaş dâhil yük taşımada kullanılan filler yer alıyordu. Serendib Adası'ndan ithal edilen ürünler arasında kırmızı, yeşil ve sarı renkte yakut ve benzeri kıymetli taşlar, elmaslar, pırlantalar, inciler, kristaller bulunuyordu.¹⁰⁰ Ayrıca Hindistan'dan üd ağacı, sandal ağacı, abanoz ağacı, tük ağacı, bakkam ağacı ve kâfur ihrac ediliyordu.¹⁰¹

Hintliler ticarî kıymeti yüksek renk ve lezzeti birbirinden farklı ihracat ürünü olan kant, umân, fil, mûriyânî ve şeker muz'u olmak üzere beş çeşit muz yetiştiriyor, pirinç ekimi yanında hayvancılıkla uğraşıyorlardı. O tarihlerde dahi birbirine yollarla bağlanan büyük çiftliklerin bulunduğu sahil köylerinde yaşayanlar, Çin ve Arap topraklarından deniz yoluyla gelen tüccarlarla ticaret yapabiliyorlardı.¹⁰²

Antik Çağ öncesinde insanlar arasında hür-köle ayrımı olmadığı, zamanla insan gücüne duyulan ihtiyacın bazı güçlü toplumlari zayıf gruplar üzerine sevke zorladığı rivayet edilmiştir. Buna bağlı olarak güçlü toplumların zayıflar üzerindeki hâkimiyetleri neticesinde onları rızaları dışında çalıştırdığı bildirilmiştir.¹⁰³ Akdeniz medeniyetleri dahi kölelik müessesesinin devamından yana olmuş, hırsızlık

⁹⁴ Şemerî, *Mevânî şibhi cezîrati'l-Arab*, 177.

⁹⁵ Kayaoğlu, *İslâm Kurumları Tarihi*, 109.

⁹⁶ İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, 2/809.

⁹⁷ Şemerî, *Mevânî şibhi cezîrati'l-Arab*, 178-179.

⁹⁸ Kayaoğlu, *İslâm Kurumları Tarihi*, 109.

⁹⁹ İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, 2/800.

¹⁰⁰ İbn Hurdâzbih, *el-Mesâlik ve'l-memâlik*, 70; Ebû Zeyd el-Hasen b. Yezîd es-Sîrâfî, *Rihletü's-Sîrâfî*, thk. Abdullah el-Habeşî (Abu Dabi: el-Mecmeu's-Sekâfî, 1999), 19; Arshad Islam, "Arab Navigation In The Indian Ocean Before European Dominance In Southand Southeast Asia: A Historical Study", *The Journal of the Friends' Historical Society* 56/2 (2010), 9.

¹⁰¹ Sîrâfî, *Rihletü's-Sîrâfî*, 36.

¹⁰² İdrîsî, *Nüzhëtü'l-müşâtık*, 1/62. Geniş bilgi için bk. Çavuşoğlu, *Denizcilik ve Deniz Seferleri*, 200-202.

¹⁰³ İbrâhîm Muhammed 'Aliye 'Abdüssemî el-Hasan el-Cemâl, "er-Rikku fi'l-câhiliye ve'l-İslâm", *Mecelletü'l-Câmiati'l-İslâmiyye fi'l-Medîneti'l-Münevvera* 50/51 (2010), 154-156; Kübra Çambay, *Emevî ve Abbâsî İdaresinde Kölelik* (Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 25-29.

yapan sade bir vatandaş suçu sebebiyle köle olarak satılabilmıştır.¹⁰⁴

Köle, efendisine boyun eğdiği ve alçaldığı için köle diye isimlendirilmiştir.¹⁰⁵ İnsanlık tarihi kadar eski olduğu bildirilen kölelik,¹⁰⁶ geçmişte hayvana benzetilmiş, hem kanun hem örf bakımından hayvanlarla aynı haklara tabi tutulmuş; efendisi tarafından dilediği gibi kullanılmış, kiralanmış, satılmış, dövülmüş, sakat bırakılmış veya öldürülmüştür. Eski çağlarda Sümerler,¹⁰⁷ Mısırlılar¹⁰⁸ ve Roma İmparatorluğu'nda olduğu gibi Cahiliye Dönemi'nden sonra Müslümanlar da Râşid Halifeler Dönemi'nde köle kullanmıştır. Ancak İslâm dini bazı hukukî yaptırımlarla köle azat etmeyi teşvik etmiş, köleliğe sıcak bakmadığını belirtmiştir.¹⁰⁹ Hz. Peygamber'in Zeyd b. Hârise'yi azat edip evlat edinmesi, Hz. Ebû Bekir'in Bilâl-i Habeşi gibi birçok köleyi satın alıp özgür bırakması, uygulama bakımından İslâm'ın başındaki en güzel örneklerdir. Fakat zaman içerisinde Arap taassubu, kölelik müessesesini devamlı kılmış, cahiliye toplumunda olduğu gibi kölelik müessesesi, ticaret kapısı olmuştur.¹¹⁰ Köle olarak kullanılan insanlar, çoğunlukla korsanların hile veya tuzaklarına düşürülmüş, köle tüccarları tarafından esir edilmiş ya da kaçırılmışlardır. Bu kölelerin Avrupa ve Afrika kökenli olanları batıdan doğuya, Uzak Doğu kökenli olanları ise doğudan batıya gemilerle götürülerek satılmıştır.¹¹¹

Ev işleri konusunda harem kadınları ve harem ağaları, hizmetçiler, şarkıcılar, müzisyenler, saraylarda ve önemli kişilerin konaklarında yer alan birçok insan tamamıyla köle olarak çalıştırılmıştır. Kendilerine edebiyat, şiir, gramer ve müzik öğretilen köleler astronomik rakamlara satılmış¹¹² ve bu tarz kölelere Akdeniz'e kıyısı olan ülkelerde rağbet oldukça artmıştır.¹¹³ Kölelerden ayrıca askerî alanda

¹⁰⁴ Fernand Braudel - Mehmet Ali Kılıçbay, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası* (İstanbul: Eren Yayıncılık, 1990), 71.

¹⁰⁵ Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrer b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab* (Beyrût: Dâru Sâdir, 1994), "er-Rikkat", 10/124; Ebû't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muħit*, thk. Mektebû Tahkîkî't-Türâs fî Müessesetü'r-Risâle (Beyrût-Lübân: Müessesetü'r-Risâle, 2005), "Rakîk", 817; Ebû'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdîrrezzâk el-Bilgrâmî el-Hüseynî ez-Zebîdî, *Tâcû'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*, thk. Mecmûatü mine'l-muhakkîkîn (b.y.: Dâru'l-Hidâye, 1965), "er-Rikku", 25/357; Hasan el-Cemâl, "er-Rikku fi'l-câhiliye ve'l-İslâm", 153.

¹⁰⁶ Hasan el-Cemâl, "er-Rikku fi'l-câhiliye ve'l-İslâm", 153; Erdal Taşbaş, "Akdeniz Köle Ticaret Güzergâhında Bir Durak: Rodos Adası", *Belgi Dergisi* 21 (2021), 489.

¹⁰⁷ Fâtıma Kaddûra, *er-Rikku ve'r-rakîku fi'l-usûri'l-kadîmeti ve'l-câhiliyeti ve sadri'l-İslâm* (Beyrût-Lübân: Dâru'n-Nehdati'l Arabiyye, 2009), 22.

¹⁰⁸ Mehmet Akif Aydın - Muhammed Hamîdullah, "Köle", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Divantaş, 2002), 26/237; Hasan el-Cemâl, "er-Rikku fi'l-câhiliye ve'l-İslâm", 153.

¹⁰⁹ en-Nisâ, 4/92; el-Mâide, 5/89; en-Nûr, 24/33; el-Mücâdele, 58/3; Müslim, "Eymân", 34; Ebû Dâvud "Edeb", 133; Tirmizî, "Birr", 30. Bu konuda geniş bilgi için bk. Mehmet Nadir Özdemir, *İslâm'ın İlk Dönemlerinde Kölelik - Abbasiler'in İlk Yüzyılı* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2022), 40-60; Ali Hatalmış, *Erken Dönem İslam Tarihinde Kölelik ve Cariyelik* (Hz. Peygamber Döneminden Emevîlerin Sonuna Kadar) (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012), 27/46.

¹¹⁰ Hasan el-Cemâl, "er-Rikku fi'l-câhiliye ve'l-İslâm", 160; Çambay, *Emevî ve Abbâsî İdaresinde Kölelik*, 34.

¹¹¹ Leroux, *İlk Akdeniz Medeniyetleri*, 42; Hasan el-Cemâl, "er-Rikku fi'l-câhiliye ve'l-İslâm", 159.

¹¹² Mazaherî, *Orta Çağda Müslümanların Yaşayışları*, 363-364; Lombard, *İlk Zafer Yıllarında İslâm*, 180.

¹¹³ Taşbaş, "Akdeniz Köle Ticaret Güzergâhında Bir Durak: Rodos Adası", 489.

da faydalanılmış ve büyük askerî birlikler kurulmuştur.¹¹⁴ Doğu Afrika'dan deniz yoluyla getirilen köleler, Arap ticaretinin bir parçası olmuştur. Arap ülkelerinde, kara ve deniz ticaretinin getirdiği zenginlik nedeniyle çok zenginleşen halk, günlük yaşamlarında kölelerin varlığına ihtiyaç duymuştur. Sebep ve onlardan sonra Hicazlıların bu tür ticarete en önde gelen tüccarlar oldukları, toprak arazilerinde çalıştırılacak ve kendilerine hizmet edecek köleler ithal ettikleri¹¹⁵ bilinen bir gerçektir.

Sonuç

Arap Yarımadası'nın coğrafi konumu, deniz ticareti alanında kendisine büyük imkân ve geniş bir potansiyel sunmuştur. Tarihte Arap Yarımadası'nın Basra Körfezi, Kızıldeniz ve Hint Okyanusu'nun uzantısı olan Umân Denizi'nin ortasında bulunan coğrafi konumu, deniz ticareti alanında kendisine büyük imkânlar ve geniş bir potansiyel sunmuştur. Güney bölgesinde hâkim olan muson rüzgârlarının denizcilere büyük katkı sağladığı asırlar öncesinde kanıtlanmıştır. Arap Körfezi'ne akan Dicle ve Fırat Nehirleriyle Kızıldeniz'e akan Nil Nehri, bu ticarî ilişkiyi derin karasal boyutlara taşımada büyük kolaylıklar sağlamıştır.

Eski çağlarda Arap Yarımadası, konum itibarıyla Araplara sunulan potansiyelden yararlanmalarına imkân vermeyen bazı güçlükleri barındırmıştır. Özellikle Kızıldeniz'in kıyıları tam olarak Hicaz Araplarına güven vermemiş, batı kıyılarının büyük kısmı gemilerin güven içerisinde demirleyebileceği limanlardan mahrum kalmıştı. Yarımada'da, gemi yapımına uygun herhangi bir uzun boylu ve sert ağaçtan müteşekkil ormanlar da bulunmuyordu. Bu nedenle bölgedeki denizcilik faaliyetleri, Antik Çağ'da Mısırlılar tarafından yapılmış, bu faaliyetleri daha sonra Bizans devam ettirmiştir.

Tarihi açıdan bakıldığında Arap Yarımadası'nın Hicaz bölgesi, sömürge baskısından uzak kalsa da genel anlamda her zaman iki büyük siyasî güç ve medeniyet ile çevrelenmiştir. Güç sahipleri, zaman itibarıyla doğuda Asurlular, Bâbilliler veya Persler, batıda ise Ptolemaioslar veya Romalılar olmuştur. Deniz ticaretiyle uğraşan Araplar, İslâm'ın Yarımada'ya hâkim olmasına kadar, zaman zaman ticaretlerini bu güçlerin gölgesi altında yürütmüştür.

Hız. Peygamber'in vefatından sonra Râşid Halifeler Dönemi'nde başlayan fetih hareketleriyle kısa sürede Suriye, İran ve Mısır toprakları Müslümanların eline geçmiş, bu vesileyle bu bölgelerdeki tersaneler ve limanlar, Müslümanların hâkimiyeti altına girmiştir. Bundan önce dünya ticareti adına Sâsânî ve Bizans ekonomisine katkı sağlayan tüm Akdeniz Havzası ve Hint Okyanusu'nun zengin ticaret hacmi, artık İslâm dünyasına hizmet etmiştir. Altyapısı Râşid Halifeler zamanında oluşturulan denizciliği Emevîler çok iyi değerlendirmiş, bu sayede gerek Akdeniz

¹¹⁴ Lombard, *İlk Zafer Yıllarında İslâm*, 180; Çambay, *Emevî ve Abbâsî İdaresinde Kölelik*, 72-75.

¹¹⁵ Lapidus, *İslâm Toplamları tarihi*, 1/89.

Havzası gerek Hint Okyanusu'ndaki ticarî faaliyetleri kontrol altına almış, sahip olduğu zenginlikle halkına büyük refah sunmuştur.

Emevîler Dönemi'nde siyasî anlamda Akdeniz ve Kızıldeniz Havzalarına sahip olan Müslümanlar, Uzak Doğu ticaretini tekellerine alarak Hint Okyanusu'nda da ticarî açıdan bölgenin hâkimi olmuştur. İslâm sınırları içerisinde kalan İskenderiye ve Sîrâf gibi uluslararası ticaret merkezlerine, yeni kurulan Basra ve Kûfe gibi ordugâh şehirler de ticarî anlamda eşlik etmiş, İslâm dünyasının ekonomik anlamda güç kazanmasını sağlamıştır. Emevîler Dönemi'yle birlikte bahsi geçen bu şehirler dünya ticaretinin merkezi olmuş, uluslararası arenada aranan ve zenginlik sembolü sayılan, Avrupa ve Afrika'dan Uzak Doğu'ya giden köle, fildişi, vb. ürünlerle karşılık Çin'in seramikleri, misk gibi hoş kokulu ürünleriyle Hindistan'ın baharatları, süs eşyaları, çeliği, vb. ürünlerin ithalat ve ihracat üssü olmuştur. Müslüman Araplar bu ticaretin merkezinde yer almış, diğer milletlere ait tüccarlar, Doğu-Batı arasındaki ticaret sebebiyle İslâm Devleti'ne yüksek miktarlarda vergiler ödeyerek ekonomiye büyük katkılar sunmuştur

Funding / Finansman: This research received no external funding. / Bu araştırma herhangi bir dış fon almamıştır.

Conflicts of Interest / Çıkar Çatışması: The author declare no conflict of interest. / Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Kaynakça

- Altungök, Ahmet - yıldırım, Taner. "Erken Ortaçağlarda Siraf Liman Kentlerinin İran Körfezi Açısından Önemi". *Cappadocia Journal of History and Social Sciences* 2 (2014), 14-29.
- Avcı, Casim. "Kûfe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/339-342. İstanbul: Divantaş, 2002. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kufe>
- Aydın, Mehmet Akif - Hamîdullah, Muhammed. "Köle". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/237-246. Ankara: Divantaş, 2002. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kole>
- Barthold, W. *İslâm Medeniyeti Tarihi*. çev. M. Fuad Köprülü. Ankara: Arısan Matbaacılık, 6. Basım, 1984.
- Becker, Carl Heinrich. "Kâhire". *Milli Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi*. 6/74-88. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1977.
- Belâzürî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir. *Fütûhu'l-büldân*. thk. Abdullah Enîs et-Tabbâ' -Ömer Enîs et-Tabbâ'. Beyrût: Müessesetü'l-Maârif, 1987.
- Braudel, Fernand - Kılıçbay, Mehmet Ali. *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*. İstanbul: Eren Yayıncılık, 1990.
- C. Risler, Jacques. *Hadâratü'l-'Arabîyye*. çev. Halîl Ahmed Halîl. Beyrût-Paris: y.y., 1993.
- Cevâd Ali. *el-Mufassal fî Târîhi'l-'Arab kable'l-İslâm*. 10 Cilt. Bağdâd: Câmîatü Bağdâd, 2. Basım, 1993.
- Ceylan, Ertuğrul. *Çinli Müslüman Âlim Wang Dayu'nün Çin İslam Tarihindeki Yeri ve Önemi*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.
- Çağatay, Neşet. *İslâmdan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1957.
- Çambay, Kübra. *Emevî ve Abbâsî İdaresinde Kölelik*. Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Çavuşoğlu, Mustafa. *İlk Dönem İslâm Tarihinde Denizcilik ve Deniz Seferleri*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023.
- Çil, Halit. "Halife Ömer'in Askerî Şehirleri (Ordugâhlar)". *Dini Araştırmalar Dergisi*, 12/35 (2009), 20.
- Darkot, Besim. "Kıbrıs". *Milli Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi*. 6/672-676. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1977.
- De Groot, A. H. "Kubrus". *The Encyclopaedia of İslâm New Edition*. ed. C. E. Bosworth vd. 5/301-309. Leyden: E. J. Brill, 1986.
- Demirkent, Işın. "Kıbrıs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/371-374. İstanbul: Divantaş, 2002. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kibris>
- Dîneverî, Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvud. *el-Ahbârü't-tvâl*. thk. Muhammed Saîd er-Râfî. Mısır: Matbaatü's-Saâde, 1330.
- Eco, Umberto (ed.). *Ortaçağ -Barbarlar, Hıristiyanlar, Müslümanlar-*. çev. Leyle Tonguç Basmacı. İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım, 2. Basım, 2014.
- Ekinci, Abdullah - Baran, Büşra. "Orta Çağ Akdeniz'inde Beyrut Limanı". *Tarih ve Gelecek Dergisi* 7/3 (2021), 620-632.
- Fîrûzâbâdî, Ebû't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed. *el-Kâmûsü'l-muhîtt*. thk. Mektebü Tahkîkî't-Türâs fî Müessesetî'r-Risâle. 1 Cilt. Beyrût-Lübân: Müessesetü'r-Risâle, 7. Basım, 2005.
- Fuâd Seyyid, Eymen. "Fustat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/173-175. İstanbul: Divantaş, 2001. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kahire#1-kurulusu-ve-osmanli-oncesi>
- Fuâd Seyyid, Eymen. "İskenderiye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/574-576. İstanbul: Divantaş, 2000. <https://islamansiklopedisi.org.tr/iskenderiye>
- Gezici, Kübra. *Kuruluşundan Emevîler'in Sonuna Kadar Fustat'ta İskân ve İmar Faaliyetleri*. Bolu: Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Gök, Murat. *İslâm Tarih ve Medeniyetinde İskenderiye Şehri (Fethinden Emevîlerin Sonuna Kadar)*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora

- Tezi, 2017.
- Guest, Rhuvon. "İskenderiye". *Milli Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi*. 5-2/1084-1088. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, ts.
- Günaltay, Şemseddin. *İslâm Öncesi Araplar ve Dinleri*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 4. Basım, 2020.
- Gürsoy, Cevat Rüştü. "Kıbrıs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/370-371. İstanbul: Divantaş, 2002. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kibris>
- Hamîdullah, Muhammed. "Çin ile İlk Devir Müslüman Ülkelerinin Temasları". ed. M. Tayyib Gökbilgin. çev. Yusuf Ziya Kavakçı. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları* 6/1-2 (1975), 139-146.
- Hartmann, Richard. "Basra (Leiden baskısındaki Richart Hartmann'ın yazdığı bu makale Besim Darkot ve M. Tayyib Gökbilgin tarafından genişletilmiştir.)". *Milli Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi*. 2/320-328. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1979.
- Hasan el-Cemâl, İbrâhîm Muhammed 'Aliye 'Abdüssemî. "er-Rikku fi'l-câhiliye ve'l-İslâm". *Mecelletü'l-Câmiati'l-İslâmiyye fi'l-Medîneti'l-Münevvera* 50/51 (2010), 153-154.
- Hatalmış, Ali. *Erken Dönem İslam Tarihinde Kölelik ve Cariyelik (Hz. Peygamber Döneminden Emevîlerin Sonuna Kadar)*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012.
- Heyd, Wilhelm. *Yakın Doğu Ticaret Tarihi*. çev. Enver Ziya Karal. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2. Basım, 2000.
- Himyerî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. Abdillâh b. Abdilmün'im es-Sanhâcî. *er-Ravzû'l-mi'târ fi haberî'l-aktâr*. thk. İhsân Abbâs. Beyrût: Müessesetü Nâsır li's-Sekâfe, 1980.
- Hitti, Philip K. *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*. çev. Salih Tuğ. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1980.
- Huart, Clément. "Sîrâf". *Milli Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi*. 10/696. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1966.
- Islam, Arshad. "Arab Navigation In The Indian Ocean Before European Dominance In Southand Southeast Asia: A Historical Study". *The Journal of the Friends' Historical Society* 56/2 (2010), 7-23.
- İbn Battûta, Ebû Abdullah Muhammed Tancî. *İbn Battûta Seyahatnâmesi*. ed. M. Sabri Koz. çev. A. Sait Aykut. 2 Cilt. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2. Basım, 2004.
- İbn Habîb, Ebû Ca'fer Muhammed b. Habîb b. Ümeyye b. Amr el-Hâsimî. *Kitâbü'l-Muhabber*. thk. İlse Lichtenstadter. Haydarâbat-Dekken: Dâiratü'l-Meârifi'l-Osmâniyye, 1942.
- İbn Havkal, Ebû'l-Kâsım Muhammed b. Alî en-Nasîbî. *Kitâbü Sûreti'l-arz*. Beyrût-Lübân: Dâru Mektebeti'l-Hayât, 1996.
- İbn Hurdâzbih, Ebû'l-Kâsım Ubeydullâh b. Abdillâh b. Hurdâzbih. *el-Mesâlik ve'l-memâlik*. thk. Michael Jan De Goeje. Leyden: Matbaatü Brill, 1889.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. thk. Abdülkâdir Arnavut - Ma'rûf Beşâr 'İvâd. 20 Cilt. Beyrût: Dâr-u İbn Kesîr, Özel Baskı., 2015.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrerem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî. *Lisânü'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrût: Dâru Sâdır, 3. Basım, 1994.
- İbn Rüste, Ebû Alî Ahmed b. Ömer. *el-A'lâku'n-nefîse*. ed. Michael Jan De Goeje. Leyden: Matbaatü Brill, 1892.
- İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed. *el-Muntazam fi târîhi'l-mülûk ve'l-ümem*. thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ - Mustafa Abdülkâdir Atâ. 18 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1992.
- İbnü'l-Esîr, İzzüddîn Ebû'l-Hasen Ali b. Ebi'l-kerem Muhammed b. Muhammed b. Ebî Abdülkerîm b. Abdilvâhıd eş-Şeybânî. *el-Kâmil fi't-târih*. thk. Ömer Abdüsselâm Tedmûrî. Beyrût: Dâru'l-Kitâbî'l-'Arabî, 2012.
- İbnü'l-Fakîh, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. İshâk b. İbrâhîm el-Hemedânî. *Kitâbü'l-Büldân*. thk. Yûsuf el-Hâdî. Beyrût: 'Âlemü'l-Kütüb, 1966.
- İdrîsî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. Abdillâh b. eş-Şerîf es-Sebtî es-Sıkkîlî.

- Nühzetü'l-müstâk fi'ttirâkı'l-âfâk*. 2 Cilt. Kâhire: Mektebü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 2002.
- Kaddûra, Fâtıma. *er-Rıkku ve'r-rakıku fi'l-usûri'l-kadîmeti ve'l-câhiliyyeti ve sadri'l-İslâm*. Beyrût-Lübân: Dâru'n-Nehdati'l Arabiyye, 2009.
- Kalkaşendî, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Ali b. Ahmed el-Fezârî. *Subhu'l-a'sâ fi sinâ'ati'l-inşâ*. 15 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Kayaoğlu, İsmet. *İslâm Kurumları Tarihi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 2. Basım, 1985.
- Kelâî, Ebü'r-Rebî' Süleymân b. Mûsâ b. Sâlim 'Aliye 'Abdüssemî. *el-İktifâ' bimâ tedammenehû min megâzî Resûlillâh ve's-selâseti'l-hulefâ*. thk. Muhammed Kemâleddin el-İzzeddin Ali. 4 Cilt. Beyrût-Lübân: Âlemü'l-Kütüb, 1997.
- Kramers, Johannes Heindrik. *İslâm Medeniyeti Tarihinde Coğrafya ve Ticaret*. çev. Ömer Rıza Doğrul. b.y.: Asarı İlmiye kütüphanesi Neşriyatı, 1934.
- Laiou, Angeliki E. - Morrisson, Cecile. *Bizans Ekonomisi*. çev. Bahattin Bayram. İstanbul: Runik Kitap, 2020.
- Lapidus, Ira M. *İslâm Toplumları tarihi*. çev. Yasin Aktay. 2 Cilt. İstanbul: İletişim Yayınları, 6. Basım, 2016.
- Leroux, J. Gabriel. *İlk Akdeniz Medeniyetleri*. çev. Cevdet Perin - Mithat Perin. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1944.
- Lombard, Maurice. *İlk Zafer Yıllarında İslâm*. çev. Nezih Uzel. İstanbul: Pınar Yayınları, 1983.
- Mâhir, Suâd. *el-Bahriyye fi Mısri'l-İslâmiyye ve âsârüha'l-bâkıyye*. b.y.: Dâru'l-Kütübi'l-'Arabiyye, 1967.
- Mazaherî, Ali. *Ortaçağda Müslümanların Yaşayışları*. çev. Bahriye Üçok. İstanbul: Varlık Yayınevi, 1972.
- Merzûkî, Ebû Ali Ahmed b. Muhammed b. el-Hasen el-İsfahânî. *Kitâbü'l-Ezmine ve'l-emkine*. thk. Halîl Mansûr. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1996.
- Mes'ûdî, Ebü'l-Hasen Alî b. Hüseyin. *et-Tenbîh ve'l-İsrâf*. thk. Abdullah İsmâil es-Sâvî. Kâhire: Mektebetü's-Şarkî'l-İslâmiyye, 1938.
- Mes'ûdî, Ebü'l-Hasen Ali b. Hüseyin b. Ali. *Mürûcû'z-zeheb ve me'âdinü'l-cevher*. thk. Kemâl Hasan Mer'î. 4 Cilt. Beyrût: Mektebü'l-Asriyye, 2005.
- Miyâh, Ali Muhammed. "el-'Arab ve'l-muhîti'l-Hind fi'l-usûri'l-İslâmiyyeti'l-vüstâ". *Mecelletü'l-Mecmei'l-İlmiyyi'l-İrâkî* 40/3 ve 4 (1989), 233-254.
- Nüveyrî, Şihâbüddîn Ahmed b. Abdülvehhâb. *Nihâyetü'l-ereb fi fûnûni'l-edeb*. thk. Ali Muhammed Hâşim - Abdülmecîd Terhûnî. 33 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004.
- Özdemir, Mehmet Nadir. *İslâm'ın İlk Dönemlerinde Kölelik - Abbasilerin İlk Yüzyılı*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2022.
- Parlatır, İsmail vd. *TDK Türkçe Sözlük*. 2 Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 8. Basım, 1988.
- Pirenne, Henri. *Ortaçağ Kentleri Kökenleri ve Ticaretin Canlanması*. çev. Şadan Karadeniz. İstanbul: İletişim Yayınları, 13. Basım, 2014.
- Pîrî Reis, Pîrî Muhyiddin b. Hacı Mehmed. *Kitâb-ı Bahriyye Denizcilik Kitabı*. ed. Yavuz Senemoğlu. 2 Cilt. İstanbul: Kervan Kitapçılık, 1974.
- Pliny, Gaius Secundus. *Natural History*. 10 Cilt. London: Printed for the Club by G. Barclay, 1847.
- Sezgin, Fuat. *İslâm Uygarlığında Astronomi Coğrafya ve Denizcilik*. çev. Abdurrahman Aliy. İstanbul: Boyut Yayıncılık, ts.
- Sînî, Bedrüddîn. *el-'Alâkâtü beyne'l-'Arab ve's-Sîn*. Kâhire: Mektebetü'n-Nehzati'l-Mısriyye, 1950.
- Sîrâfî, Ebû Zeyd el-Hasen b. Yezîd. *Rihletü's-Sîrâfî*. thk. Abdullah el-Habeşî. Abu Dabi: el-Mecmeu's-Sekâfî, 1999.
- Şemerî, Muhammed Hamza Cârullâh. *Mevânî şibhi cezîrati'l-Arab ve eseriha fi neşâti't-ticâriyyi'l-bahriyyi kable'l-İslâm*. Bağdâd: y.y., 2004.
- Taberî, Ebû Câfer Muhammed b. Cerîr. *Târihu'r-rusûl ve'l-mülûk*. thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim. 11 Cilt. Mısır: Dâru'l-Maârif, 2. Basım, 1967.

- Taşbaş, Erdal. "Akdeniz Köle Ticaret Güzergâhında Bir Durak: Rodos Adası". *Belgi Dergisi* 21 (2021), 483-499.
- Tufanoğlu, Hüsnüye Esra. *Antikçağ'da Batı Anadolu'da Deniz Ticareti ve Limanlar*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017.
- Utku, Nihal Şahin. *Kızıldeniz'de Denizcilik, Ticaret ve Yerleşim (VII. - XI. Yüzyıllar)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005.
- Vekîl, Muhammed es-Seyyid. *Cevletü târihiyye fî asrı'l-Hulefâ'r-Râşidîn*. Medîne: Dâru'l-Müctemi', 5. Basım, 2002.
- Wang-Zin-Shan, Celâleddîn. "Çin'de İslâmiyet". ed. A. Zeki Velidî Togan. *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, 2/2-4 (1960), 157-188.
- Ya'kûbî, Ahmed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Ca'fer b. Vehb b. Vâzih el-Kâtibü'l-Abbâsî. *Târîhu'l-Ya'kûbî*. thk. Abdülemîr Mühennâ. 2 Cilt. Beyrût: Şeriketü'l-Âlemî, 2010.
- Yıldız, Dursun. *Akdeniz Havzasında Su Sorunları ve Türkiye*. Ankara: TMMOB-İMO Yayınları, 2003.
- Yûsuf, Muhyî. *es-Sîn, el-İslâm ve't-ticâra*. Kâhire: y.y., 2020.
- Yüksel, Ahmet Turan. *İslâm'ın İlk Döneminde Ticârî Hayat*. İstanbul: Beyan Yayınları, 1990.
- Yüksel, Ahmet Turan. "Yakın Doğu'da Ticaret Merkezleri ve Panayırlar,". *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5/5 (1994), 309-334.
- Zebîdî, Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirrezâk el-Bilgrâmî el-Hüseynî. *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*. thk. Mecmûatü mine'l-muhakkıkîn. 40 Cilt. b.y.: Dâru'l-Hidâye, 1965.
- Zettersteen, K.V. "Kûfe". *Milli Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi*. 6/964-967. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1977.